



VALENTIA, CIUTAT EPISCOPAL

Albert Vicent Ribera i Lacomba (ICAC)

Miquel Rosselló Mesquida

Introducció

Les primeres notícies sobre el cristianisme a València són les del martiri de sant Vicent, personatge que va aconseguir gran i primerenca notorietat a l'orbe cristià. La ciutat que acollia un esdeveniment d'aquesta categoria era habitual que disposara d'un entramat arquitectònic i litúrgic relacionat amb el màrtir.

A València els primers indicis del culte cristià es remunten a finals del segle iv. Es concentren en l'angle sud-est del fòrum romà, a les excavacions de l'Almoïna, que va ser prompte sacralitzat, segons es dedueix per les peculiars i abundants troballes plenament cristianes que s'hi acumulen. És el lloc que s'ha identificat amb la presó on el màrtir va patir el suplici.

Una troballa clau és el bol de vidre amb escenes bíbliques, fabricat a Roma a finals del segle iv. És la peça

cristiana més antiga de València. El lloc de la troballa va ser el departament identificat com la probable cel·la del màrtir. Prova que aquest espai es deu haver cristianitzat ja en el segle iv.

Desconeixem quan es va instituir el bisbat de València. Indirectament coneixem l'existència de cristians, encara que s'ignora el grau d'organització d'aquests, des del segle iv amb ocasió del martiri de sant Vicent (304). La Pau Constantiniana (313) degué propiciar el desenvolupament d'aquestes comunitats, amb la presència d'un bisbe.

València en els segles v a viii

Encara que el perímetre urbà es va reduir, gran part de la ciutat romana va estar habitada durant el període visgot. La disminució de les dimensions deu contrastar amb l'alta densitat d'ocupació de les zones habitades, la qual cosa posa en dubte una suposada reducció numèrica de la població urbana.

< Reconstrucció del grup episcopal de *Valentia* cap a l'any 600.
Arquitectura virtual. Ajuntament de València



Anell d'or d'una tomba visigoda. Excavacions de l'Almoïna.
Ajuntament de València

Un element important de l'urbanisme va ser l'antic circ, el llarg traçat del qual va fixar el límit oriental de la ciutat fins al segle XIV, i durant diversos segles va servir de muralla urbana. El seu ús original va cessar en el segle V i a partir de mitjan del segle VI el seu ampli espai interior va ser urbanitzat. Altres restes d'habitacions apareixen a l'oest del circ. Són extremadament modestes i solen compartir els espais amb fosses pròximes, que aconseguen una extensió i profunditat considerables, i que acaben sent omplides amb fems i immundícies quotidianes, entre les quals no falten cossos d'animals. Aquest tipus d'hàbitat urbà significa un canvi radical sobre la forma de vida de l'etapa romana. València, a partir del segle VI devia estar ocupada per una infinitat de xicotetes unitats familiars, que no sols devien servir de residència, sinó com

a xicotets centres d'activitat econòmica, ja fora aquesta agropecuària o artesanal.

Valentia passava de ser un centre de consum, a desplegar activitats productives dins d'un sistema cada vegada més autàrquic i en gran part controlat per l'Església. El centre del poder urbà va ser el grup episcopal, que va substituir el paper del fòrum romà, unint en un mateix espai els edificis i institucions polítiques, econòmiques i religioses, cada vegada més difícils de separar.

Les modestes construccions domèstiques contrasten amb la monumentalitat de la zona episcopal, al voltant de la plaça de l'Almoïna, que configura una bona mostra de l'arqueologia episcopal de l'etapa visigoda.

El bisbe Justinià

A ciutats mediterrànies pròximes a València, queden constatats bisbes, almenys des del segle V, com a Cartagena, Barcelona, Tarragona i les Balears. Cal suposar que *Valentia* en les mateixes dates potser tenia bisbe; no obstant això, fins a la primera meitat del segle VI no hi ha notícies segures d'un bisbe, Justinià, el paper del qual va ser fonamental en el desenvolupament de la seu valentina.

Coneixem quelcom de la seua vida pel *De viris illustribus* d'Isidor de Sevilla i el còdex del segle VIII de la Biblioteca Nacional de París que porta el seu epitafi. Sabem de la celebració, el 546, d'un concili provincial a València propiciat per Justinià. Isidor informa dels seus tres germans, també bisbes, Just d'Urgell, Nebridi d'Egara i Elpidi d'Osca, i de la seua producció teològicolliterària. El seu *laude* fúnebre al·ludeix la seua eloqüència com a orador, els seus profitosos escrits, que va ser abat o va

tindre sota la seua autoritat monjos i va fundar monestirs de monges, l'activitat constructora que va emprendre a la seu valentina i a la seua devoció pel màrtir local, a qui va instituir hereu dels seus béns i va erigir un mausoleu per a sepultar-se prop de les seues relíquies.

La figura del bisbe Justinià, «paradigma» dels bisbes de l'època, ha d'entendre's dins del seu context històric. Els bisbes, des de la desintegració de l'Imperi d'Occident, es van convertir en els representants dels grups dirigents i les comunitats urbanes, i en interlocutors enfront dels nous poders bàrbars, assumint les funcions de les antigues magistratures urbanes.

Justinià va pertànyer a una de les grans «famílies sacerdotals» d'Hispania entre els segles VI i VII. Va accedir a la càtedra sustentant-se en el seu ric patrimoni personal que va posar a la disposició d'aquesta i al culte del màrtir Vicent, i es va fer amb el control de les relíquies i del culte martirial que s'havien constituït en «palanques de poder i prestigi personal del bisbe».

Aquesta activitat, en favor de la ciutat i del seu patró, tindrà el seu colofó en l'organització del concili provincial de 546, que demostra la consolidació de València com a seu episcopal i el prestigi aconseguit entre les altres seus de la zona oriental de la província *Cartagenense*. Tres dels cinc canons del sínode al·ludeixen a la salvaguarda del patrimoni episcopal i a les normes per evitar els ajornaments de les exèquies dels bisbes, la qual cosa prova l'especial preocupació de Justinià per la destinació del seu patrimoni i el compliment de l'última voluntat del bisbe.

El concili celebrat a València el 4 de desembre del 546 de l'era cristiana i 15 del regnat de Teudis, tanca una sèrie de



Inscripció commemorativa de la reforma d'un edifici religiós important (Catedral o baptisteri). Plaça de l'Almoïna. Museu de Belles Arts de València

concilis provincials a Hispania durant la «tutela» ostrogoda (507-549). Període de pau i tolerància en matèria religiosa. Aquests concilis provincials ho van ser a la *Tarraconense*: Tarragona (516), Girona (517), Barcelona (540), Lleida (546) i, a la *Cartagenense*: Toledo (531) i València (546).

En els concilis celebrats a Toledo i València es perceben les diferències entre la zona interior de la província, més ruralitzada, i l'àrea litoral, més urbanitzada, i la pràctica autonomia d'aquesta última respecte als nous centres de poder, procés que afona les seues arrels en les fortes tendències disgregants del baix Imperi i que s'acreixeran amb la desintegració de l'Imperi romà d'Occident.

Una ciutat, dos bisbes

Després de Justinià, no hi ha notícies d'un bisbe fins al III Concili de Toledo, del 589, que va suposar la unitat confessional del Regne visigot. En aqueix moment València disposava de dos bisbes: Ubiligiscle, el bisbe arrià convertit al catolicisme, i Celsí, el bisbe catòlic.

El bisbe arrià deu testimoniar l'existència de contingents militars gòtics a la ciutat o als seus voltants, i la incorporació de València a l'autoritat de la monarquia visigoda, que va adquirir sobtada importància estratègica per la seua situació enfront dels imperials de Bizanci, instal·lats al sud del riu Xúquer des del 554.

A part de les raons estratègiques, aquest bisbe arrià, Ubiligiscle, respondria al desig de Leovigild de controlar determinades seus catòliques per la seua importància, riquesa i prestigi martirial i, potser també, per haver-se destacat en la disputa antiarriana, contra l'intent de Leovigild d'unificació religiosa davall un arrianisme suavitzat.

Deu haver-hi clars paral·lelismes entre Mèrida (Santa Eulàlia) i València (Sant Vicent), seus amb les relíquies dels dos sants més prestigiosos del martirologi hispà, i els intents del monarca de fer-se amb el control de les tradicions martirials. Indicis d'aquesta polèmica antiarriana es rastregen ja durant l'episcopat de Justinià.

Certs testimonis literaris i evidències arqueològiques permeten pensar que a València va haver resistència de l'estament religiós cap a la política d'integració de Leovigild, com la menció de Gregori de Tours dels estralls produïts per les tropes del monarca, el 583, en un monestir dedicat a sant Martí i situat entre Sagunt i Cartagena, i la destrucció, per les mateixes dates, del monestir de Punta de l'Illa de Cullera.

Eutropi i altres bisbes

Després del III Concili de Toledo coneixem els bisbes de la diòcesi valenciana a través de la seua participació, en els següents concilis nacionals i provincials, a més d'Eutropi, mencionat per Isidor de Sevilla. Aquests van ser: Eutropi (c. 600); Marí: Sínode de Gundemar (610); Musitaci: Toledo IV (633). Toledo V (636). Toledo VI (638); Anjà: Toledo VII (646); Feliu: Toledo VIII (653). Toledo IX (655); Suinteric: Toledo XI (675), Hospital: Toledo XII (681); Sàrmata: Toledo XIII (683). Toledo XIV (684), Toledo XV (688); Uvitisclé: Toledo XVI (693).

D'aquesta llista, els més rellevants, o dels que coneixem quelcom, són Eutropi i Anjà. D'Eutropi, per Isidor de Sevilla, sabem que va ocupar la seu episcopal valentina després del III Concili de Toledo (589) i abans del Sínode de Gundemar (610). És molt possible que Eutropi vinguera amb la comunitat de monjos, al capdavant de la qual estava Donat, que van fugir de l'Àfrica bizantina i van crear el monestir servità, a *Ercavica* (Conca) durant el regnat de Leovigild, del qual va arribar a ser abat. Es coneix el seu paper molt capdavanter, al costat de sant Leandre, germà de sant Isidor, en l'organització del III Concili de Toledo. Va ser un dels bisbes destacats per la seua producció literària a finals del segle vi.

La seua promoció a la seu episcopal valentina deu ser una recompensa de Recared pels serveis prestats en l'organització del III Concili de Toledo i per la seua labor com a mentor del monarca quan era príncep coregent de la Celtibèria, semblant a la de Leandre amb Hermenegild, coregent de la Bètica.

Amb Anjà o *Anianus*, es deu relacionar l'*Unianimo valentino episcopo* de l'epistolari de sant Brauli, bisbe de

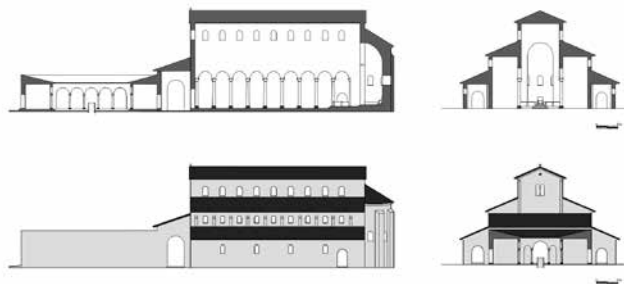
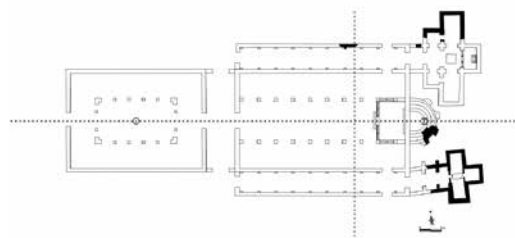
Saragossa. També s'ha proposat atribuir-li l'epígraf de les obres de restauració de la seu valentina trobat a la plaça de l'Almoina i depositat al Museu de Belles Arts, però és una conjectura molt discutible.

Origen de la topografia cristiana de València

El lloc del martiri de sant Vicent deu ser el punt d'origen de la topografia cristiana a la ciutat, en ser un escenari vinculat directament amb la passió del màrtir, espais que quedaven immersos en la memòria col·lectiva de la comunitat cristiana.

El segle v va ser un període convulsiu; amb la fi de l'Imperi romà d'Occident, la instal·lació de pobles germànics, majoritàriament cristianitzats, va corroborar el triomf de la nova religió. En l'urbà, va ser normal utilitzar els edificis romans per al nou culte, si tenim en compte l'abandó dels temples pagans, la religió dels quals va ser prohibida a finals del segle iv, i les necessitats de la creixent comunitat cristiana, que a partir dels últims anys del segle iv saquejava o ocupava els edificis pagans. En el nostre cas, també deu comptar l'existència d'un important episodi martirial per desallotjar els últims seguidors de l'antiga religió dels espais públics.

A inicis del segle v València va ser destruïda. La zona del fòrum va quedar coberta per una potent capa de runes. Aquesta destrucció degué trencar una ciutat romana que només estava començant a ser cristiana. Aquest col·lapse d'una ciutat, cristianitzada en el fons però no en la forma, potser va facilitar la creació d'un nou i distint nucli urbà. Al poc de temps, encara en el segle v, al sud de l'antic fòrum romà va sorgir un gran grup episcopal, prova del triomf de la topografia cristiana.



Reconstrucció de la catedral de *Valentia*.
Isabel Escrivà.

Sobre les runes, al voltant del suposat lloc del martiri de sant Vicent, s'ha trobat el primer cementeri dins de la ciutat, la qual cosa contravenia la legislació, ja que els soterraments s'havien de fer fora de l'urbs. En aquesta època, al voltant de les tombes dels sants (com a les catacumbes de Roma) i dels llocs de martiri van començar a sorgir cementeris i esglésies.

El xicotet cementeri, de poc més de vint tombes conegudes, només s'estén al voltant del que pareix la cel·la d'una presó. Les tombes són individuals i de tradició romana: caixes de teules per als individus adults i àmfores per als infantils. L'anàlisi dels esquelets indica que pertanyen a un grup ètnic mediterrani. Són posteriors als

inicis del segle v, i les àmfores són del segle iv i dels inicis del segle v, la qual cosa deu portar a la segona meitat del segle v per a aquest cementeri. En el context d'aquesta època, potser són prematurs els soterraments a l'interior de la ciutat. Només una causa extraordinària pot explicar aquesta anòmala ubicació. Precisament, ha sigut aquest xicotet i primer cementeri intramurs un dels principals arguments a l'hora de suggerir que en aquesta zona va haver d'existir un lloc martirial.

Aquesta primera necròpolis és una prova de la precoç cristianització, ja que la seua presència només es pot explicar d'acord amb l'atracció del lloc del martiri.

Les troballes de l'Almoina suggereixen la implantació del culte cristià a partir de la segona meitat del segle iv en l'edifici entre les runes del qual, en la mateixa habitació que se suposa va albergar el martiri, va aparèixer un extraordinari bol de vidre fabricat a Roma a finals del segle iv, decorat amb escenes bíbliques i que deu ser un objecte litúrgic. En el pis de l'habitació contigua cap a l'est, es van assenyalar dos forats circulars que deuen ser els peus d'una taula d'altar. Com l'edifici va ser arrasat en les primeres dècades del segle v, aquest espai ja es devia haver cristianitzat en el segle iv.

El record de l'episodi martirial potser va accelerar la cristianització d'aquesta àrea. Uns quants edificis públics romans es van mantindre drets, alguns, com la cúria meridional i el santuari d'Asclepi, només van desaparèixer de la vista en l'època islàmica, mentre que altres devien ser espoliats en l'etapa visigoda.

El primer nucli episcopal, entre els segles iv i v, degué ocupar els antics edificis romans i potser es va instal·lar, a

partir de la segona meitat del segle iv, al voltant d'un lloc que degué ser venerat durant segles per haver albergat l'episodi martirial. Després de la greu destrucció dels inicis del segle v, al poc conegut segle v s'atribueix un primer edifici, sota la catedral del segle vi, i la primera fase del cementeri al voltant de l'espai martirial, a més de l'espoli sistemàtic d'alguns edificis públics romans, que fins a aqueix moment devien quedar en peu, segurament usats com a llocs de culte cristià. Amb les seues pedres, es van construir les noves esglésies i les residències de la classe dirigent urbana d'aquest període.

Després de la destrucció del segle v es van fixar les bases del gran grup episcopal dels segles vi i vii, les característiques essencials de les quals ja es van posar de manifest en la segona meitat del segle v i inicis del vi.

Aquests trets particulars que la defineixen van ser:

- Un pronunciat caràcter funerari, lligat al màrtir, que es va iniciar amb un primer cementeri de tradició romana estès al voltant de l'espai martirial, a què després van seguir altres, un superposat a aquest, i els altres dispersos en altres zones. La complexitat d'aquest entramat de cementeris ha permès establir una jerarquia de cadascun d'aquests i deu encaixar amb el que se sap d'altres dels primers centres cristians.
- La primerenca ubicació del centre episcopal al voltant de la part sud-oriental del fòrum i en aquesta, enfront de la més habitual situació perifèrica dels primers nuclis cristians, ben testificada a Barcelona, per exemple, on el caràcter funerari també està molt més restringit, a més que és bastant posterior.
- El manteniment inicial de l'entramat viari i d'alguns dels antics edificis romans, en aquest cas la cúria i un

gran santuari d'Asclepi, en la part meridional de la qual es va instal·lar un o, tal vegada, dos baptisteris.

- La gradual construcció de nous edificis, que van anar substituïnt els antics, però normalment molt sòlides, construccions romanes, la major part de les quals devien ser espoliades per a la utilització de les seues pedres.

El desenvolupament del grup episcopal

Tan sols a partir del segle VI, degué tindre lloc l'erecció d'un gran conjunt episcopal, bona part del qual ha aparegut a les excavacions de l'Almoïna i de la presó de Sant Vicent. En aquesta etapa es va alçar un nou gran mur entre els intercolumnis del costat oriental del pòrtic del fòrum, paret que deu marcar els límits del barri episcopal.

L'erecció del gran conjunt episcopal va alterar l'antic conjunt viari romà, que a grans trets va perdurar fins al segle VI. La gran basílica episcopal encara es va ajustar al traçat d'un *cardo*, però la instal·lació dels dos annexos laterals, el baptisteri i el mausoleu, el van tallar, la qual cosa suggereix que els annexos devien ser posteriors al cos central de l'edifici, que s'havia adaptat a l'entramat viari, en respectar-lo. En aquesta etapa visigoda ja no es xafaven les lloses romanes del carrer, que es van cobrir amb una poderosa i sòlida capa de morter i pedres. Els carrers ara es van fer més estrets, en envair les voreres els edificis contigus, dins d'un procés d'usurpació de les vies públiques, general a tot el món mediterrani, i que està en l'origen dels estrets socs de les ciutats islàmiques.

La gran catedral va ser un magne edifici que degué ocupar la major part de l'actual plaça de l'Almoïna, amb



Reconstrucció de l'interior del baptisteri de Valentia.
Arquitectura virtual. Ajuntament de València

un absis entre 12 i 14 metres de diàmetre i dos edificis annexos a l'un costat i a l'altre d'aquesta gran capçalera.

L'annex meridional, com també l'absis, es troben a la cripta arqueològica de la presó de Sant Vicent. Se'n conserva la totalitat de la planta i gran part de l'alçat, que és un dels millors exemples de l'escassa arquitectura visigoda de centres urbans. És una tomba privilegiada de planta cruciforme els precedents arquitectònics de la qual es troben en l'entorn de Ravenna, llavors capital d'Itàlia. Les dades de l'excavació situen la seua construcció en el segle VI i es relaciona amb la sepultura del mencionat bisbe Justinià i amb la tomba de Sant Vicent, traslladada a l'interior de la ciutat des del seu inicial emplaçament en la perifèrica zona de la Roqueta. El bisbe Justinià la va construir potser per albergar dins de la

ciutat el cos del màrtir, que tal vegada s'exhibia en un sarcòfag. Als seus peus, sota el paviment, es va soterrar el bisbe, on encara es troba.

L'annex septentrional es troba a l'Almoina i només es coneix parcialment, ja que la major part s'endinsa en la finca contigua. És un gran edifici cruciforme de major entitat que l'anterior, per les majors dimensions i la tècnica constructiva de grans carreus romans, enfront de la maçoneria amb carreus als angles del mausoleu. S'ha identificat amb el baptisteri a causa d'un prominent desaigüe que devia abocar l'aigua a l'exterior, on la devien arreplegar els fidels. A més, la major part es troba sobre l'antic santuari d'Asclepi, la qual cosa devia anar en la mateixa direcció, ja que va ser normal la conversió dels *asklepieia* en baptisteris. En el fons, en ambdós casos, es tractava de curar a través de l'aigua sagrada, la qual cosa devia facilitar l'assimilació d'una religió a una altra.

Aquest gran conjunt episcopal, amb els edificis romans encara en peu (cúria, santuari), es degué formar en la primera meitat del segle VI, segurament durant l'episcopat de Justinià. Amb posterioritat va haver-hi algunes reformes menors.

Només es coneixen unes poques peces dels equipaments litúrgics i arquitectònics d'aquests edificis, que han aparegut disperses i reutilitzades en construccions del període islàmic. Aquest deu ser el cas d'un gran cancell, fragments d'un altre, un altar auxiliar i alguna columneta de finestra.

Modulació i reconstrucció de la catedral i el baptisteri

El descobriment de les parets nord i sud de la catedral, i de l'absis central, ha permès reconstruir amb bas-

tant fiabilitat l'ample de la basílica. Gràcies a aquestes dades s'ha comprovat que el traçat viari romà va ser un condicionant important a l'hora de planificar el projecte del gran complex episcopal. Després dels recents estudis del teixit urbà, el grup episcopal apareix perfectament ajustat i vinculat amb la trama anterior. Aquest fenomen ha ocorregut en altres ciutats.

Fins i tot quan la construcció de nous elements, com el gran baptisteri, significava el final o el tancament d'un carrer principal, es pot veure el seu encaix calculat i simètric amb l'antic carrer sobre el qual es va construir i que, entre altres coses, li va permetre utilitzar la façana del santuari d'Asclepi com a part dels seus fonaments.

Per a restituir la planta del baptisteri, conegut només en part, ha sigut necessari estudiar la basílica episcopal, de la qual formava part com un annex, i la forma del mausoleu de Sant Vicent, de pla semblant, però de dimensions més reduïdes. El més difícil és determinar la forma i la disposició de la capçalera. En essència, s'ha traslladat a la banda nord l'esquema usat en la sud. És a dir, s'ha reproduït l'amplària de l'accés al mausoleu (17 peus), la reproducció de la part restant de la cara nord del baptisteri (19,5 peus), a la sud i la distància a l'absis central. Aquestes mesures situen el mur septentrional en la mateixa ubicació en què es troba, coincidència que atorga més fiabilitat a la hipòtesi. No obstant això, no és possible traslladar el model de planta del mausoleu al baptisteri, perquè l'estructura d'ambdós edificis és diferent.

D'aquesta manera, s'ha obtingut la planta quasi completa i es confirma l'ús del peu romà en la modulació de l'edifici.

La València visigoda dins del context hispànic i mediterrani.

Les espectaculars troballes arqueològiques de l'Almoina han convertit València en un lloc privilegiat on es pot estudiar i explicar la llarga seqüència evolutiva d'un grup episcopal hispà, en aquest cas íntimament relacionat amb el gran màrtir Vicent.

En la seua arquitectura, aquest gran conjunt constructiu presenta unes fondes arrels mediterrànies, prova del contacte continu que va tindre amb altres zones, sobretot de la zona de l'Adriàtica. S'han detectat fortes influències de l'àrea de Ravenna i altres ciutats del seu entorn marítim (Pula, Pàdua) i continental (Milà, Vicenza). Per les dates del conjunt valentí, aquests contactes ja devien estar assimilats en un moment anterior a la invasió bizantina d'Itàlia i Hispània, i és possible que ens porten a l'època de control ostrogot de la península Ibèrica, en el primer terç del segle vi.

A Hispània són escassos els referents de construccions semblants. Tan sols el cas de Barcelona, deu servir per completar alguns elements de què no disposem a València, com el palau episcopal i una gran aula de comunicació interna. Les troballes del probable grup episcopal d'*Elo*, a Hellín (Albacete), amb la seua basílica i el seu baptisteri són d'extraordinari interès, encara que pertanyen a una xicoteta ciutat fortificada, que va acollir una efímera seu episcopal.



Cancel·l que devia estar a l'interior de la catedral de *Valentia*. Presó de Sant Vicent Màrtir. Ajuntament de València